

Predstavljajanje projekta „Trag prošlosti na vratima sadašnjosti“ – izložba predmeta iz Domovinskog rata

Pripremila: Tihana Magaš

1. UVOD

U ovom priručniku nastojat ću vam kroz izložbu „Trag prošlosti na vratima sadašnjosti“ dati neke nove ideje kako na osnovi stvari koje djeca imaju pohranjena u vlastitim podrumima, tavanima ili ostavama uz pomoć svojih obitelji objasniti određena povijesna zbivanja tijekom, ali i za vrijeme raspada Jugoslavije i stvaranja novih, samostalnih nacionalnih država na prostoru nekadašnje Jugoslavije.

„Trag prošlosti na vratima sadašnjosti“ izložba je predmeta iz Domovinskog rata koje su učenici prikupljali arhivirali i katalogizirali te na kraju osmislili i realizirali u izložbenom prostoru Narodnog muzeja, Zadar u Kneževoj palači od rujna 2013. do siječnja 2014. godine.

Zadatak za učenike je bio vrlo jednostavan – od kuće donijeti bilo kakav predmet koji njihova obitelj, susjedi ili poznanici veže uz doba rata i o njemu napisati priču. Tako su svoje mjesto u izložbi našli brojni predmeti, od lonaca za kuhanje graha, odjeće, vojne opreme, pisama iz zatvora, školskih imenika, lampa, dijelova aviona, tranzistora, dnevnika, zapisa do gelera, fotografija i novinskih članaka. Svaki od tih predmeta dio je brojnih ljudskih sudbina koje su nažalost osjetile strahote rata. Neke od njih su smiješne, neke tužne, tragične, ali sve su svjedoci vremena koje učenike jako zanima, ali kako kažu, nitko im ne želi govoriti o njima.

Tako možete i vi zamoliti učenike da donesu određene stvari koje se odnose na temu koju želite obrađivati. Možete npr. obraditi temu migracija stanovništva kroz određeno povijesno razdoblje u vašem gradu, odnosno obitelji učenika vaše škole. Sigurno ima jako puno obitelji koje su migrirale iz više razloga – od ekonomskih, političkih, brojnih socioloških fenomena i sl. Na osnovi fotografija možete pratiti ne samo migracije, već i način života, odijevanja, koja se glazba slušala i sl. Sve dobivene podatke možete usporediti sa svjetskim zbivanjima tog doba. S obzirom da je razdoblje iza Drugog svjetskog rata pa do samog raspada Jugoslavije poprilično turbulentno i zanimljivo, sigurno će učenici, ali i vi sami kroz obrade određenih tema doći do onoga što vam se čini najzanimljivije. Većem interesu pridonosi i činjenica da o cijelom razdoblju mogu razgovarati i brojne informacije dobiti od svojih obitelji i susjeda, dakle od „živih svjedoka vremena“, a znamo da su svakom povjesničaru takvi izvori od neprocjenjive vrijednosti.

Kroz projekt učenici nisu naučili samo analizirati povijesne izvore, kako intervjuirati, već su se mogli izraziti i kroz fotografiju i umjetnost.

Za ovaj projekt inspirirala me knjiga Roberta Stradlinga „Nastava europske povijesti 20. stoljeća“ u kojoj opisuje brojne metode, ali i perspektive na koji način bi trebala izgledati nastava povijesti. Čini mi se da smo se u utrci s preobuhvatnim nastavnim sadržajem, reproduciranjem znanja izgubili u učenju povijesti o povijesti. Ovim projektom htjela sam

učenike naučiti kritičkim promišljanjem o povijesnim zbivanjima, multiperspektivnosti, da učenici mogu uočavati sličnosti i različitosti u interpretaciji istih povijesnih događaja ovisno o povijesnom izvoru i svjedoku vremena.

Iako se pitanje rata na ovim prostorima svrstava u kategoriju kontroverznih i osjetljivih tema u nastavi povijesti nikako ih se ne treba izbjegavati. Baš zato što učenici nažalost i danas osjećaju posljedice rata u svojim obiteljima o njima trebaju razgovarati i pronaći odgovore na brojna pitanja koja ih zanimaju. Od otkrivanja „velikih povijesnih istina“, meni je bilo važnije da učenici dobiju odgovore na pitanja zašto se pojedini članovi obitelji ponašaju na određeni način jer imaju PTSP (post traumatski stresni poremećaj), da napokon sa svojim obiteljima progovore o temama koje su godinama izbjegavale, da vide kako povijest i povijesne činjenice i statistiku zapravo čine stvarni ljudi sa svojim emocijama i životnim borbama te pored povijesnih pitanja pronađu odgovore na brojna psihološka i sociološka pitanja koja se sama po sebi nameću.

Iako je projekt krenuo samo s prikupljanjem predmeta, ideje su se nizale jedna za drugom tako da smo izložbu samo nadopunjavali prema učeničkim željama i idejama. Same predmete doniralo je oko 400 učenika, a projekt je realiziralo 30-ak učenika i isto toliko vodiča po izložbi. Zanimljiva je i činjenica da smo projekt realizirali kroz svoje slobodno vrijeme, vikendima pa čak i za vrijeme školskih praznika.

Kroz ovaj priručnik osim opisa samog projekta i prostorija u kojima se izložba nalazila, upoznat ću vas s glavnim ciljevima projekta, putem njegove realizacije i probleme s kojima smo se suočavali. Izložba je otvorena 22. siječnja 2014. godine povodom obilježavanja vojno redarstvene akcije „Maslenica '93“.

Slika 1. Pozivnica za otvorenje izložbe

2. PRIPREMA I OSMIŠLJAVANJE PROJEKATA

Prije no što krenete u samu realizaciju projekta potrebno je ipak neke stvari staviti na papir i pripremiti „teren“ za sam rad s učenicima. Iako smo svi upoznati s fazama projekata ipak ću ih staviti ovdje spomenuti kako bi i sami mogli lakše pratiti sam tijek realizacije naše izložbe. U većini literature, ali iz same prakse, projektну nastavu možemo podijeliti u nekoliko faza.

Osnovna faza je osmisлити temu koju želimo obraditi. Ako sami nemate ideje, uvijek možete posegnuti za anketom među učenicima ili čak sastaviti anketu zajedno s učenicima i provesti ju po svom okruženju i saznati koje je područje zanimanja šireg kruga ljudi. Primjerice, naši učenici svake godine osmisle kalendar za profesore koji im daruju. Svake godine ideju za temu kalendara dobiju prema rezultatima ankete koju provedu na zadarskom području među različitim dobnim skupinama.

Kada imate temu, nije teško ispuniti drugu fazu projektne nastave, a to je formuliranje ciljeva. Osnovni ciljevi našeg projekta bili su:

1. Približiti i objasniti tijek rata na zadarskom području
2. Naučiti ih katalogizirati, arhivirati i prikupljati materijal i pisane povijesne izvore
3. Poučiti ih tehnikama vođenja uspješnog intervjua
4. Na temelju fotografija i povijesnih izvora pomoći učenicima kako da u praksi istraže ključne povijesne kontekste prošlosti i sadašnjosti, kao i koncepte promjene i kontinuiteta
5. Naučiti učenike kako je u povijesnoj znanosti interpretacija vrlo prisutna, posebice kada je riječ o suvremenoj historiografiji.
6. Objasniti procese multiperspektivnosti i analiza različitih pogleda na isti događaj (novinski članak, izjava svjedoka, interpretacija političara, vojni dokumenti)

Učenici su kroz projekt proučavali brojne dokumente i knjige iz Domovinskog rata kako bi napravili panele za svaku prostoriju u kojoj su se nalazili predmeti. Često se dogodilo da je priča nekog predmeta povezana s novinskim člankom pa su uspoređivali izjave svjedoka s onim što je pisalo u novinama i što se spominje u udžbenicima. Izdvojila bi novinski članak o padu mjesta u Zadarskom zaleđu u kojem se spominje i otac jednog od učenika, kao jedan od posljednjih preživjelih tog događaja.

Kroz suradnju s raznim institucijama, od bolnica, Crvenog križa, škola, vrtića, muzeja, arhiva učenici su mogli dobiti sliku da rat nije samo ono što se događa na terenu, da u njemu ne sudjeluju samo vojnici, već da utječe i na sve aspekte civilnog života.

No ono što je najvažnije, koju god temu da odaberete vrlo je važno kroz projektну nastavu učenike osamostaliti, probuditi im kreativnost i stvaralačke aktivnosti, osposobiti ih za samostalno procjenjivanje postignutog uz samokritičnost, razvijati istraživačke vještine i sposobnosti rješavanja problema, ali ih itekako upozoriti na probleme stvaranja stereotipa ili generalizacije, ukazati na postojanje proturječnosti koje treba dodatno istražiti. Ono što je itekako bitno, posebice kada je riječ o osjetljivim i konfliktnim temama u nastavi povijesti da će se susresti s brojnim informacijama koje su u suprotnosti s njihovim percepcijama ili stavovima koje su možda razvili u svojoj okolini i u razgovoru sa svojim obiteljima.

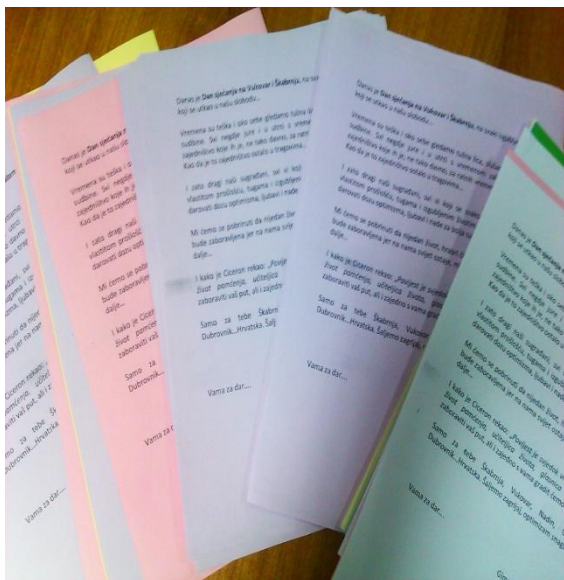
Slijedeće faze su planiranje i vrijeme pripreme, provedba samog projekta i refleksije, odnosno vrednovanje svega onoga što ste s učenicima napravili.

„Trag prošlosti na vratima sadašnjosti“ realizirao se od rujna 2013. do siječnja 2014. godine i možemo ga podijeliti na nekoliko etapa.

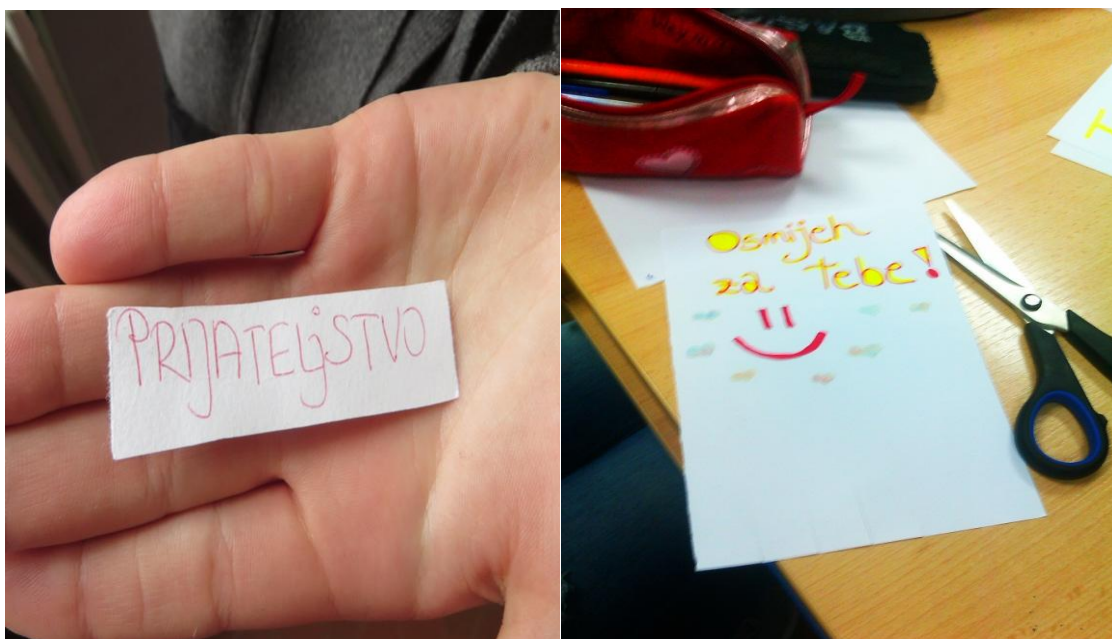
1. Rujan – studeni 2013. Prije samog prikupljanja predmeta učenici su otišli u posjet Državnom arhivu u Zadru gdje su se upoznali s načinima arhiviranja, pohranjivanja i katalogiziranja raznih spisa kao i metodama proučavanja istih. Učenici su imali i edukaciju „kako napraviti intervju“. Nakon toga uslijedilo je prikupljanje građe za izložbu, arhiviranje predmeta i zapisivanje priča.
2. Studeni – prosinac 2013. Učenici su istraživali ratne okolnosti na zadarskom području i upoznavali se sa svim segmentima civilnog i vojnog života na ovim prostorima.
3. Siječanj 2014. Postavljanje izložbe i učenje za vodiče po izložbenom prostoru.

Učenici su tijekom projekta vidjeli koliko odrasle zapravo muči sve ono što su prošli 90-ih pa su odlučili za Dan sjećanja na Vukovar i Škabrnju darovati im pisma i poruke nade i optimizma. U pismu su između ostalog naveli : „I kako je Ciceron rekao : *Povijest je svjedok vremena, svjetlo istine, život pamćenja, učiteljica života, glasnica starine!*“ Nećemo zaboraviti vaš put, ali i zajedno s vama gradit ćemo svoj vlastiti. Samo za tebe Škabrnja, Vukovar, Nadin, Osijek, Pakrac, Dubrovnik...Hrvatska...šaljemo zagrljaj, optimizam, snagu, naduVama za dar“

Pored toga skupljali su pomoć za siromašne obitelji u Vukovaru, gradu koji se još nije oporavio od ratnih vremena.

Slika 4. Pisma koja su učenici dijelili građanima 18. studenog 2013. godine

Slika 5. i 6. Poruke nade i optimizma za građane

Jako je važno da učenici shvate, kao što sam već naglasila, da je povijest kontinuirani proces, ali i da povijesna zbivanja ne smiju negativno utjecati na život idućih generacija u budućnosti. Mržnja, rat i netolerancija nikako ne smiju biti temelj za nova sutra.

3. ULOGA NASTAVNIKA U SAMOM PROJEKTU I MOGUĆI PROBLEMI

Uloga nastavnika je vrlo zahtjevna i odgovorna, ali on ne smije nikako biti presudan za realizaciju zacrtanog. Nastavnik treba učenicima dati dovoljno prostora za samostalni rad, biti dostupan u svakom trenutku da razjasni nedoumice, ali nikako im nametati vlastito mišljenje. Pri projektnoj nastavi važno je da nastavnik bude dio tima, učenicima prenese određene informacije, ali da oni sami istraživačkim radom, individualnim i u timu, analizirajući različite materijale, uspoređujući ih sa već ranije stečenim znanjima otkrivaju nove spoznaje i nadopunjuju vlastita znanja te otvaraju druga istraživačka pitanja.

U našem konkretnom projektu na samom početku naišla sam na nezainteresiranost roditelja. Kako sam kasnije saznala bilo im je prebolno pričati o ratnim temama. Tada sam odlučila napisati pismo roditeljima u kojima sam im objasnila što se od njih traži. Tek nakon toga stvari su polako počele stizati. Kasnije su nam se ljudi sami javljali želeći dati doprinos ovoj izložbi.

Slika 2. Jedan od prvih predmeta donesenih u školu : „Ovo je košulja koja je pripadala mom stricu Mariju koji je umro od posljedica rata prije dvije godine. Meni i mojoj obitelji puno znači jer nas podsjeća na njega.“

Jedan od prvih predmeta koje je učenik donio u školu bila je ova košulja. Rekao je da me pozdravlja njegova obitelj i da se zahvaljuje jer je prvi put nakon dugo godina dobio odgovore na pitanja koji su ga mučili, a o kojima se u obitelji nije razgovaralo. Iako su se na samom početku sporo skupljali predmeti, znala sam da projekt ide u dobrom smjeru. Na kraju je izložba imala više od 400 predmeta, ne računajući novinske članke, fotografije i umjetnička djela inspirirana stihovima ratnog izvijestitelja Siniše Glavaševića iz Vukovara.

Slika 3. Novinski članci iz Domovinskog rata

Učenici su skupili brojne novinske članke za vrijeme '90-ih. Bilo je zanimljivo uspoređivati podatke pojedinih tjednika o istom događaju. Ono što vi možete napraviti je i izložba novinskih članaka i novina iz određenog razdoblja prije raspada Jugoslavije. Upotpuniti ju možete nizom intervjua koje će učenici prikupiti u određenom vremenskom razdoblju ispitujući ljude koji su živjeli u tom vremenu. Zanimljivo će biti dobiti prikaz perspektive života djeteta iz 1989. , političkih neistomišljenika, radnika ili intelektualca tog razdoblja. Učenici naše škole trenutno skupljaju niz intervjua koje će ukoričiti za izložbu „Putovanje života“. U njoj će se naći niz zanimljivih životnih priča različitih dobnih skupina, ali i slojeva društva koje govore o vlastitim životnim iskustvima i doživljajima promjene povijesnih zbivanja koje su utjecale na njihov život.

4. TEMATSKI I VIZUALNI IZGLED IZLOŽBE

Kada radite izložbu vrlo je bitno da uz sadržaj i vizualno bude jasna i pristupačna posjetiteljima. Mi smo svoju izložbu prilagodili prostoru koji nam je ustupio Narodni muzej pa smo ju tematski podijelili u pet prostorija.

U prvoj prostoriji učenici su napravili panele o Domovinskom ratu općenito. Stvari su bile iz civilnog i vojnog života stanovništva. Jedan od zanimljivih predmeta bila su i pisma zarobljenika iz vojnog zatvora u Kninu, koji je u to vrijeme bio u takozvanoj Republici Srpskoj Krajini, svojim obiteljima u Zadru. Zanimljivo je bilo i čuti priču bivšeg učenika naše škole koji se rodio u Kninu za vrijeme okupacije grada Knina, kako je tekao život na prostorima bivše Krajine i preseljenje u Zadar nakon operacije „Oluja `95.“ U dvije vitrine izložene su i spomenice i ordena za sudjelovanje u oslobodilačkim akcijama kao i obilježja na odorama hrvatske vojske. Posebno je zanimljiv dio sa stvarima civilnog stanovništva koji im budi uspomene na ratna zbivanja kao i krhotine granata. Uz svaki predmet nalazi se i priča o njima. U prvoj prostoriji imali smo i jedine „preživjele“ predmete iz srušenih kuća za vrijeme ratnih strahota. Vlasnici kuća bili su različite nacionalnosti.

S učenicima možete napraviti izložbu o predmetima koji su ljudima značila u određenom razdoblju i usporediti ih s predmetima današnjice. Npr. učenici mogu provesti anketu o navikama ljudi iz razdoblja nekadašnje Jugoslavije. Koje su proizvode koristili, kako su funkcionirale banke, prava radnika, koliko je bilo tvornica u njihovim mjestima i sl. Naći predmete, ili barem ih pokušati vizualno prikazati i usporediti s predmetima i pojavama, pravima i navikama koje su aktualne i ljudima od velikog značaja. Potrebna je samo mala ideja, a istraživački rad učenika, uz vašu pomoć naravno, može vas odvesti vrlo daleko i doći do različitih saznanja.

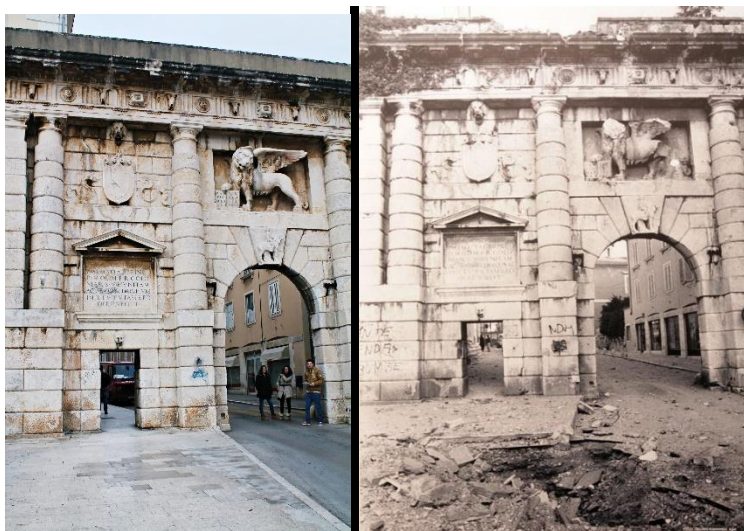

Slika 7. Jedna od priča iz ove prostorije : Ovo su krhotine od potezne mine. S njima je bio ranjen moj otac. Ranjen je 5.1.1991. u Zemuniku. S njim je bio njegov prijatelj koji je poginuo, a moj otac je imao malo sreće pa je samo ranjen. Nakon ranjavanja bio je dugo u bolnici u Zadru, zatim na štakama. Ove krhotine (gelere) su mu odmah izvadili. Nakon par godina jedan geler izvađen mu je iz kuka. Prije dvije godine u Zagrebu u bolnici mu je stavljen umjetni kuk.

Predmeti koji su se nalazili u drugoj prostoriji bili su posvećeni vojnom životu za vrijeme rata, od vojne i policijske opreme, svjedočanstvo iz dnevnika o atmosferi i zbivanjima u Izdvojenom zbornom mjestu Zadar za vrijeme akcije „Oluja '95.“ dok je na panelima bio povijesni pregled svega što se zbivalo na zadarskom području, popis postrojbi prije, za vrijeme i nakon akcije „Maslenica '93“

U trećoj prostoriji učenici su se koristile fotografijama kao povijesnim izvorima. Na zidovima krletki nalazile su se usporedne fotografije Zadra tijekom i nakon rata, odnosno fotografije iz današnje perspektive. Uz to, učenici su i fotografijama upozorili na još neiskorištene prostore nekadašnje vojarne u Zadru, ali i brojna derutna mjesta koja nakon rata nisu obnovljena. Kao inspiracija poslužile su im i razglednice iz Domovinskog rata koje su se slale po cijelom svijetu kako bi se upozorilo na strahote rata te da i u njemu stradavaju i brojni civilni objekti poput Glazbene škole Blagoje Bersa u Zadru.

Meni je posebno bilo zanimljivo gledati učenike kako istražuju dijelove grada i pomoću fotografija otkrivaju vizualne promjene grada tijekom određenog vremenskog razdoblja. Na temelju fotografija otkrili su kako su neka mjesta (recimo mjesto gdje su za vrijeme rata ljudi dolazi kod cisterni po vodu) jednostavno nestala, na nekim su se izgradili trgovački lanci, neki su ostali razrušeni, naučili značenje riječi „povratnici“ i sl. Fascinantno je koliko nas daleko može odvesti fotografija kao povijesni izvor. Stoga preporučam izložbu prije/poslije na temelju fotografija. Nađite fotografije vašeg područja, dajte ih učenicima i neka krenu u istraživanje. Fotografije mogu biti iz različitih razdoblja, učenici će mjesta fotografirati i dobiti sliku povijesne promjene i kontinuiteta svoga grada.

Slika 8. Fotografije Zadra za vrijeme i nakon ratnih stradanja

Slika 9. Fotografija koja upozorava na derutno stanje i neiskorištenost nekadašnjih vojnih objekata u Zadru .

Tema pretposljednje prostorije je rat kroz dječje oči. U njoj se nalaze umjetnički radovi učenika, ali i najzanimljiviji svjedoci vremena za učenike, imenik iz školske godine 1991./1992. Proučavajući ga učenici su mogli kronološki pratiti kada su bili najjači napadi na Zadar kada je nastava bila prekinuta. Uz to bilježili su se i veći izostanci učenika koji su zbog vlastite sigurnosti preseljeni na obližnje otoke gdje je bilo sigurnije. Uz imenik se nalazio i kućni red škole kao i upute za evakuaciju koji govore kako se ponašati za vrijeme trajanja opće ili zračne opasnosti, kojim se putem kretati prema skloništu i sl..

Slika 10. Rat kroz dječje oči - U vitrinama su se nalazili dječji radovi na temu mira i rata iz 1993. godine, prognanička pisma. Najzastupljeniji predmet na izložbi bio je radio. Odraslima je služio kao sredstvo informiranja, dok su djeca pohađala nastavu preko radija

Posljednja prostorija posvećena je svim žrtvama rata. U nju smo stavili dijelove razornih projektila, dio aviona koji je raketirao Paški most kada je i srušen te veliki broj cvjetova koji okružuju prostor i simboliziraju žrtve rata. Nekoliko tisuća cvjetova su izrađivali učenici i njihove obitelji, no i tijekom izložbe posjetitelji su donosili vlastite cvjetove u spomen na svoje najmilije. Svi su oni bili različite dobi, zanimanja, nacionalnosti, svjetonazora. Ova prostorija spomen je na sve lijepe trenutke po kojima pamtimo naše najdraže i uspomene na njih.

Slika 11. Dio aviona srušen za vrijeme raketiranja Paškog mosta i članak u novinama koji govori o tom događaju. Učenici su mogli uspoređivati izjave svjedoka o tom događaju sa novinskim izvorom.

Slika 12. Cvijet kao uspomena za sve one kojih više, zbog ratnih strahota, nema. Različitu su baš kao što su i poginuli bili – različite dobi, spola, zanimanje, nacionalnosti, svaka sa svojom životnom pričom.

5. ZAKLJUČAK

Govoriti o ratu učenicima uvijek je teško pogotovo ako ste i sami svjedoci tog vremena. No, iako su to teške teme nikako ih se ne smije izbjegavati jer ne riješena ili prešućena pitanja i teme kad tada dođu do izražaja, a što je veća šutnja, teži je put do odgovora.

Kada sam se odlučila za ovaj projekt, shvatila sam samu sebe više kao posrednik između svjedoka i učenika, nego edukatora. Cilj mi je bio da učenici vlastitim istraživačkim radom idu u smjeru koji ih zanima i uistinu je tako bilo. Neki predmeti budili su više zanimanja, neki manje.

Obično kada govorimo o ratu svi su zainteresirani za vojnu opremu, strategije, presudne stvari na samim bojištima, odluke generala i slično. Nas je ovaj projekt skroz razuvjerio i odveo u potpuno drugom smjeru. Predmet interesa bio je svakodnevni život, kako je rat utjecao za vrijeme, ali i poslije na obitelji, ljudske sudbine bez obzira radilo se o civilnoj ili vojnoj osobi.

Naglasila bih kako je kod ovakvih osjetljivih tema bitno znati reći „ne znam“ ili „probajmo istražiti pa ćemo možda i sami doći do odgovora. I meni je to sasvim nešto novo“.

Radeći na ovom projektu susreli smo se i s činjenicama o kojima sigurno nije ugodno govoriti kao što su ratni zločini ili prešućivanje povijesnih činjenica koje nisu ugodne za čuti, ali njih se nikako ne treba ignorirati.

Kroz projekt učenici su istaknuli kako im je sada puno jasnija interpretacija i kako toliko puno odgovora i gledišta ima u pogledu istih pitanja i događaja. Prije no što sam im uopće dala zadataka da istraže događaje iz različitih perspektiva interpretaciju sam im objasnila na vrlo jednostavan način. Inscenirala sam jedan događaj u razredu i onda sam ih zamolila da mi ispričaju što se uistinu dogodilo. Priče nisu ispričane na isti način, ali i sudionici događaja imali su svako svoju verziju priče. Jednako nam se tako i dogodilo s ponekim pričama iz ovog projekta. Novinski članak, političar i svjedok vremena imali su slične interpretacije događaja, ali različite zaključke, pogotovo kad su se uključile i emocije.

Postoje mjesta koja i danas žive podijeljeno, obitelji različitih nacionalnosti koja su proživila rat i njihova djeca ne komuniciraju ili se gledaju preko imaginarne crte razdvajanja. To nikako nije dobro niti može biti temelj za zdrava i kvalitetna sutra budućih generacija. Buduće generacije nikako ne smiju biti odgovorne i nositi teret krivnje za ono što su im u nasljeđe ostavili njihovi preci i baš zbog toga se s povijesti treba suočiti i razgovarati. Neka fotografije, obični tavanski predmeti, novinski članci i uspomene nekadašnjih vremena budu korak naprijed za bolja sutra, otvore brojna, kontroverzna pitanja i puste buduće generacije neka krenu graditi temelje vlastite, kvalitetne budućnosti bez ratnih strahota. Za one koji optužuju da će brisanje prašine sa nikad zaboravljenih, ali zatomljenih problema tavanskih predmeta vode k prisilnom putu oživljavanja prošlosti nema mjesta.

Za mene je najvažnije od svega da su učenici shvatili kako povijest nije nešto što ostaje u povijesti. Da je povijest kontinuirani i kaotični proces koji utječe na svakodnevnicu, kako svakodnevne odluke svakog od nas može utjecati na tokove vremena i mijenjati ljudske sudbine. Rat je najgori oblik ljudske mržnje i pogađa sve ljude, bez obzira na nacionalnost,

dob, zanimanje, boju kože. O životnim, političkim i društvenim odlukama treba dobro promišljati i naravno ostaviti svoj kvalitetan trag prošlosti kao nasljeđe generacijama koje dolaze. A oni koji su odgovorni za ratne strahote trebaju odgovarati imenom i prezimenom, ali ne da njihov teret nose generacije koje još uvijek nisu ugledale svijetlo dana ili se tek spremaju na samostalni put ostvarenja životnih ciljeva.